

Landsbyen

STENVAD

Landskab, historie og bebyggelse

Indhold:

Landskabet	side	4
Historien	side	12
Landskab og bebyggelse	side	24
Kirke og kirkeindsigt	side	28
Resurser og muligheder	side	30

Den dybt nedskårne vandløbsdal nordvest for Stenvad by. Rød el træerne i bunden af vandløbsdalen fortæller, at der her er et vandløb.

LANDSKABET

Geologi og landskabsdannelse

Stenvad ligger centralt placeret på den store moræneformation der dominerer det nordlige Djursland. Morænen består af *yngre moræneaflejringer* der er dannet i forbindelse med nordøstisens fremstød over Djursland under sidste istid (Weichelistiden).

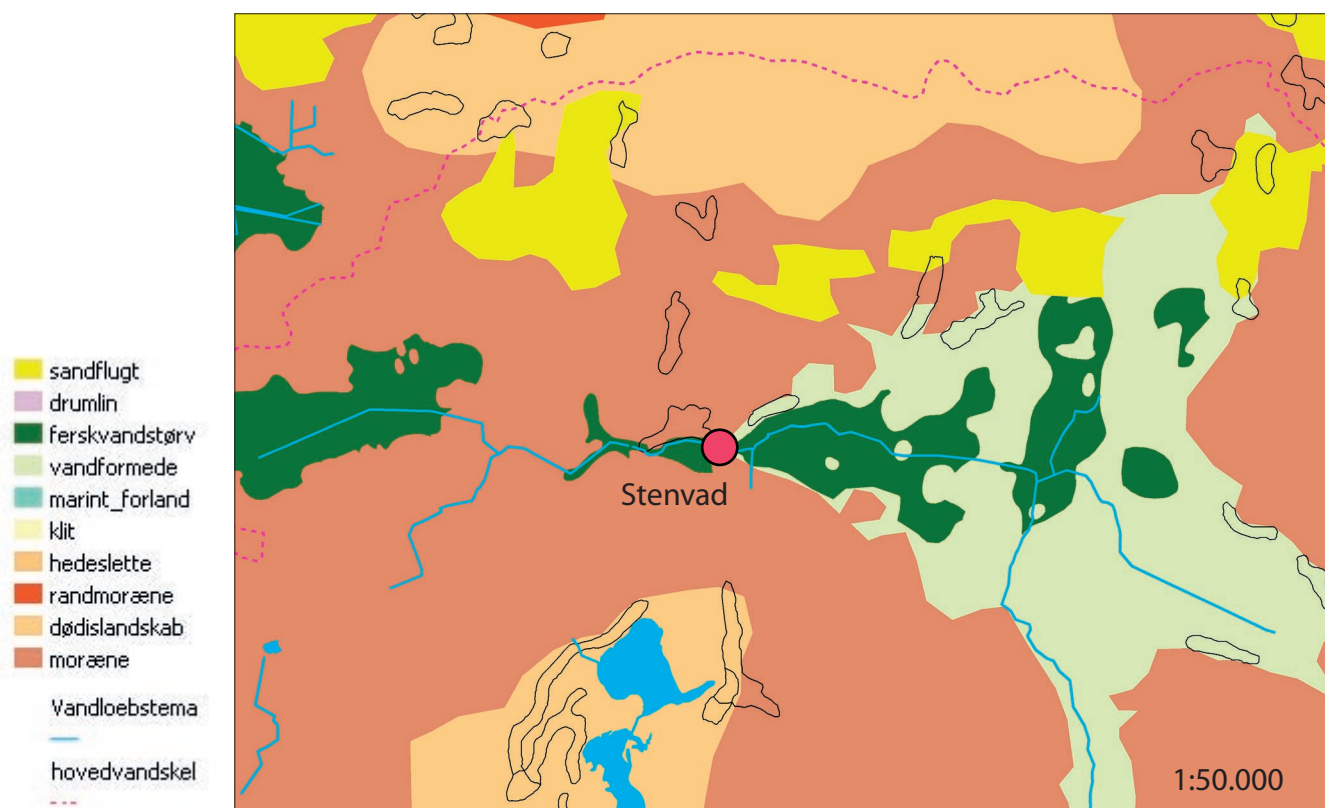
Landskabet er komplekst og dets udseende er ikke mindst formet af isens afsmeltning ved istidens afslutningen og af overfladevandets erosion af landskabet i tiden efter isens tilbagetrækning.

Både nord og syd for Stenvad, omkring henholdsvis Overskov ved Mejlgård og Ramten og Dystrup søerne syd for Stenvad, findes karakteristiske *dødislandskaber* . Dødislandskaberne blev dannet i slutningen af sidste istid,

hvor gletscheren under sin tilbagetrækning efterlod isblokke, der ved bortsmeltningen efterlod afløbsløse huller og fordybninger i landskabet. Det karakteristiske dødislandskab er præget af bakker, smeltevandsdale, kløfter og småsøer.

Ramten Sø nordvest for Ramten by.

Vest for Stenvad ligger et andet karakteristisk istidsskabt landskab, der er domineret af moseforekomster. Horsmose og Fuglsø Mose udgør de nordøstligste moseområder i dette bælte der strækker sig langs vandskellet mod sydvest helt ned til Brunmose.

Horsmose øst for Stenvad er gammel tørvemose.

Nord for Stenvad, i området øst og vest for Hytten, findes pletvise forekomster af *flyvesand*. I en bue syd for Norddjurslands kyst løber et bælte af uregelmæssige forekomster af flyvesand. Mens nogle af disse flyvesandsforekomster med sikkerhed stammer tilbage til bronzealderen er andre formodentlig fra 16 - 1700-tallet, hvor der var store problemer med sandflugt på Norddjursland.

Det sidste geologiske element som skal fremhæves her er ådalene. Det østlige Norddjursland er kendetegnet ved flere nord-sydgående ådalsforløb med skarpt nedskårne *erosiondale*. De er fremkommet i tiden efter sidste istid. Ørum Ådal er en sådan nedskåret erosionsdal. Stenvad ligger i bunden af Ørum Ådal, der dog først bliver skarpt nedskåret syd for Ørum by. Nord for Ørum har det afstrømmende vand frembragt en flad hedeslattelignende lavning. Formen på denne lavning viser, at de vandmasser, der har formet området og som efterfølgende har skåret sig ned i morænen syd for Ørum, er kommet vestfra; først og fremmest gennem den vandløbsdal, der i dag skærer gennem Stenvad i øst-vestlig retning.

Landskabet

Et blik på de »høje målebordsblade« fra 1870'erne viser at landskabet omkring Stenvad – der på det tidspunkt kun bestod af nogle få gårde – var et sammensat landskab med moseområder i vest, dødislandskaber

Dybdalvej der går fra Stenvad med retning mod Glesborg, følger kanten af det hedeslattelignende flade område øst for Stenvad. Sydøst for vejen findes engområderne mens skrænterne nordvest for vejen er domineret af små nåleskove.

Udsnit af de såkaldt »høje målebordsblade« fra 1870'erne

nord og syd for Stenvad og lave fugtige eng-områder øst for byen. Kortet viser også et meget tyndt befolket område, der er åbent og stort set skovløst, og præget af mange små mosehuller og fugtige lavninger. Den bedste og mest regulære landbrugsjord har ligget omkring Ulstrup og ned mod Ørum by. Her lå nogle af områdets større gårde på kanten af ådalen i overgangen mellem agerjord og eng.

Området vest for Stenvad er først for alvor kommet under plov i løbet af 1800-tallet. De lange lige veje – ikke mindst vejnettet Hovlinen – og de små kvadratiske jordlodder afslører, at det er et yngre landbrugs-

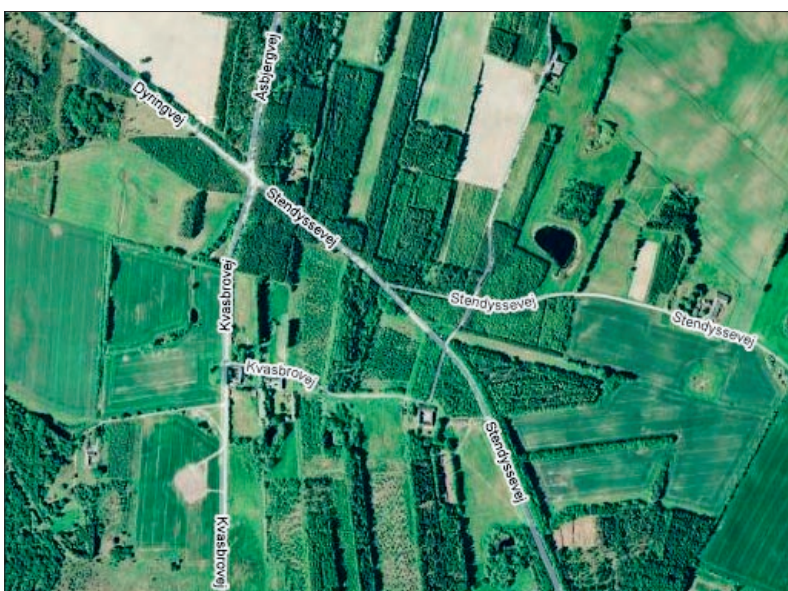
landskab med husmandsudstyknings fra en tidlig periode. Husmandsbebyggelsen Stenvad Hede, der omfatter et større hede- og moseområde vest for Stenvad, er et eksempel på en sådan tidlig husmandsudstyknings på den centrale del af Djursland. På disse magre jorder gav selv et større jordtilliggende kun ret til betegnelsen »husmandssted«. Området er også i dag præget af små og ret forskellige parceller i modsætning til senere tiders ensartede udstyknings. Stednavne som Ulstrup Hede, Ramten Hede, Stenvad Hede og Hytten siger noget om bebyggelsens opkomst og afslører de naturgivne forhold i området.

Landskabet vest for Stenvad var præget af vidtstrakte moseområder, hvor der i første halvdel af forrige århundrede blev gravet tørv, ikke mindst under de to verdenskrige. Fotografier af arbejdet i mosen fra de år fokuserer naturligt nok på arbejdet og arbejderne, men enkelte billeder viser også en flig af det omgivende landskab. Således et fotografi af tørvegravning på gården »Strømlund«, Hovlinen 10, fra 1911 der foruden arbejdsområdet i gang med tørvten også viser et øde og træløst landskab så langt øjet rækker.

De enradede levende hegn og de mange småplantager med nåletræ, der er karakteristisk for landskabet i dag, er først for alvor kommet til i tiden efter Anden Verdenskrig, hvor afviklingen af de mest urentable smålandbrug tog fart.

Tørvegravning på gården »Strømlund«, Hovlinen 10, sommeren 1911.
(Foto: Lokalkarkivet i Gjerrild)

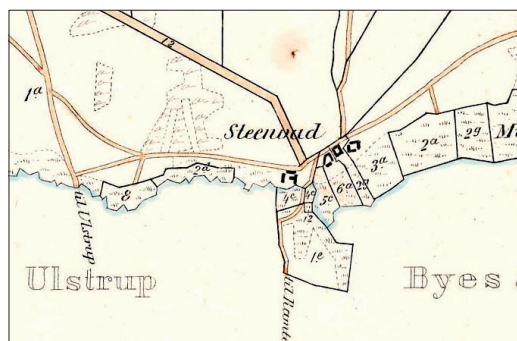
Det karakteristiske »kludetæppe« af dyrkede og skovtilplantede lodder hvoraf mange er ret små, viser, at det er ringe landbrugsudbytte kombineret med attraktive tilskudsordninger, der har været drivkraften bag skovrejsning på de magre jorder på Djursland.

Byens placering og synlighed

I 1600-tallet bestod Stenvad af blot to gårde. De lå på kanten af ådalen, hvor denne breder sig ud i de lave engområder øst for det nuværende Stenvad. På kortet fra 1870'erne (side 7) kan man se to gårde (samt et par huse, en smedje og en vindmølle oven for gårdene), men det er ikke nødvendigvis de samme to gårde som der blev registreret i 1600-tallet. På de minorerede sognekort fra 1836 optræder der nemlig hele fire gårde i landsbyen. Hvor de to af dem efterfølgende er blevet af, er uklart, og det minorerede sognekort synes i det hele taget at være knap så pålideligt omkring Stenvad som vanligt. Der er således heller ingen angivelse af de 2 - 3 gårde der har ligget vest for byen og hvoraf i hvert fald den ene (Stendyssevej 54) eksisterede allerede i 1800.

Fritz Hastrup typebestemmer Stenvad som en *slynget vejby*. Vel nok på et noget spinkelt grundlag.

Dagens Stenvad ligger på ådalens skrænter langs Ørumvej mod øst, Stendyssevej mod vest og langs Stenvad Bygade mod

Udsnit af det minorerede sognekort fra 1836.

henholdsvis nord og syd. Kun i bunden af Stenvad Bygade ligger der bebyggelse i ådalen. På trods af sin størrelse og udstrækning er Stenvad kun lidt synlig i landskabet som følge af beliggenheden på ådalskanterne og bevoksningen i og omkring byen.

Landsbyens afgrænsning

Stenvads udstrækning og således også dens afgrænsning er først og fremmest bestemt af ådalen og de lave engområder øst for byen.

Det eneste sted, hvor Stenvad for alvor er synlig i det åbne land, er den tætliggende række af huse langs Stendyssevej.

I den vestlige ende af Stenvad ligger en lille håndfuld gårde omkring den slyngede landevej Stendyssevej.

Mellem gårdene og hvad der må kunne betegnes som Stenvads centrum (krydset Stendyssevej/Ørumvej og Stenvad Bygade) er bebyggelsen »klemte inde« mellem Stendyssevej og mosebrugsbanens spor/ådalen.

Den nordlige del af Stenvad (nord for Ørum Å) er mod vest skarpt afgrænset af den gamle banedæmning og mod øst af engene. Noget tilsvarende gør sig gældende for den sydøstlige del af Stenvad omkring Ørumvej hvor henholdsvis Elmestien (det gamle baneforløb) og engene mod nord afgrænser bebyggelsen.

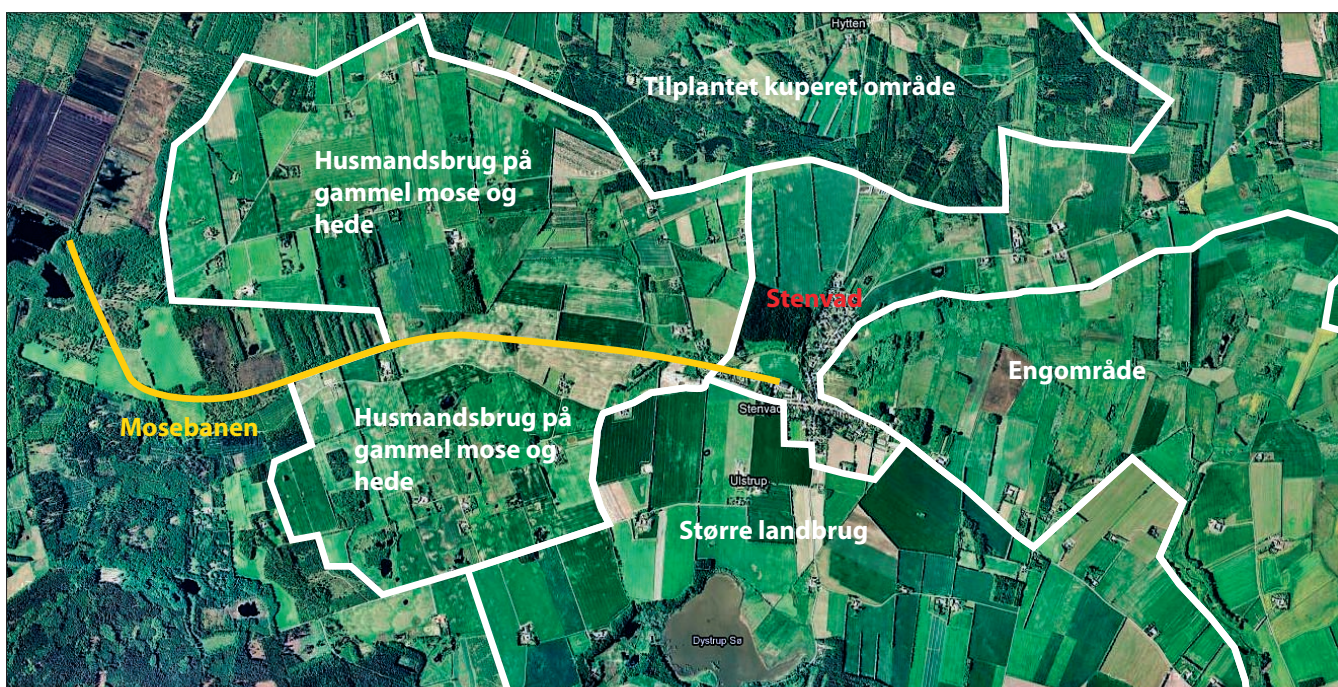
Den eneste del af Stenvad hvis vækst ikke har været bestemt af enten infrastruktur-

forhold eller landskabsforhold er området omkring Stenvad Bygade syd for centrum, hvor det blandt andet har været muligt at anlægge byens store boldbane på relativt plan grund.

Jordbund og arealanvendelse

Området omkring Stenvad er helt overvejende domineret af *grovsandet jord* mens mose- og hedeområderne øst og vest for byen er domineret af *humusjorder*.

Som tidligere nævnt ligger de ældste og bedste landbrugsjorder i området syd for Stenvad. Vest for byen ligger et stort tidligere hede- og tørvemoseområde som blev udstykket til husmandsbrug. Mod nord er de mere kuperede jorder tilplantet med skov mens engområdet øst for Stenvad ligger hen som eng med opdyrkede smålodder her og der.

Jordtyper og hældningsgrader

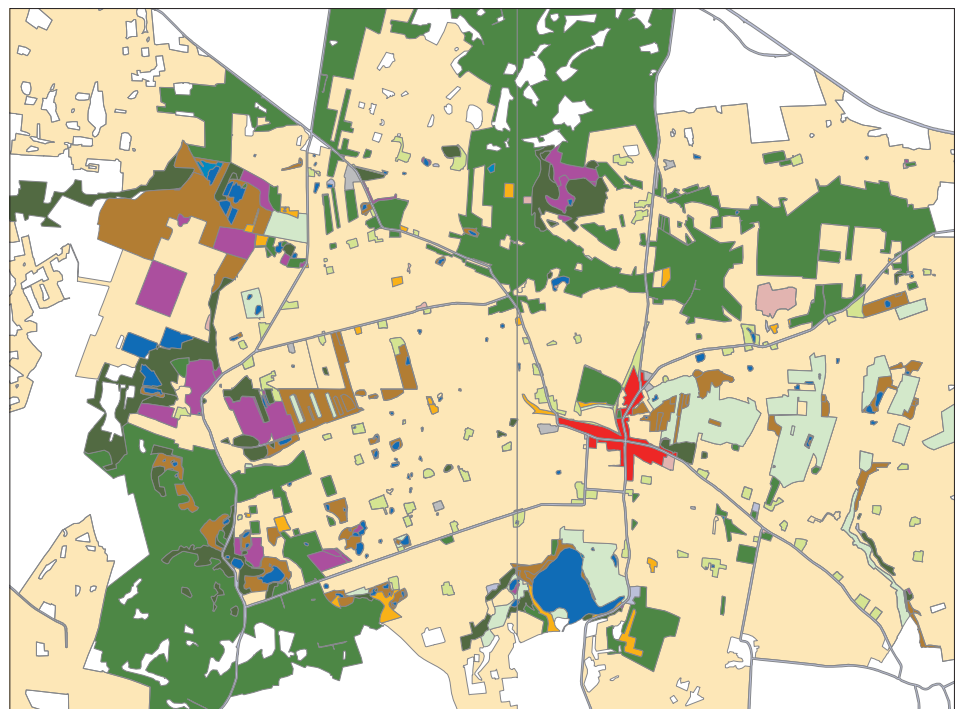
- 6 - 12 grader terrænhældning
- Over 12 grader terrænhældning
- grovsandet jord
- finsandet jord
- lerblandet sandjord
- humus

Jordbundsforholdene i ejerlavet

AIS-arealanvendelse:

- By
- Bebyggelse i åbent land
- Eng
- Landbrug
- Løvskov
- Mose
- Hede
- Nåleskov
- Overdrev
- Sø

Arealanvendelsen i ejerlavet

Stenvaddyssen, der ligger i landskabet nordvest for Stenvad, blev landskendt, da tegneren Ib Andersen i 1957 valgte den som motiv på 50-kroner sedlen.

HISTORIEN

Forhistorisk tid

Forhistorisk tid, der omfatter tidsrummet fra de første jægere og samlere bevægede sig op i landet efter isens tilbagetrækning til vikingetidens afslutning omkring 1050 e. Kr. er på Stenvadegnen i høj grad repræsenteret ved den tidlige bondestenalder eller tragtbægerkulturen, som perioden også betegnes.

Især de store langdysser, som der er bevaret flere af omkring Stenvad, påkalder sig opmærksomhed ved deres beliggenhed på markante steder i landskabet. Det gælder således Stenvaddyssen, der er berømt som motiv på en ældre 50-kroner seddel. Denne dysse har oprindeligt haft to gravkamre, et østligt og et vestligt, hvoraf kun det østlige gravkammer i dag er nogenlunde intakt idet såvel bærestenene som dækstenen stadig er på plads. I kanten af højen ligger desuden flere af de randsten, der har udgjort en kreds omkring højen.

Et kig mod øst fra det bevarede gravkammer i Stenvaddyssen – i det fjerne anes Stenvad kirke.

Tragtbægerkulturen

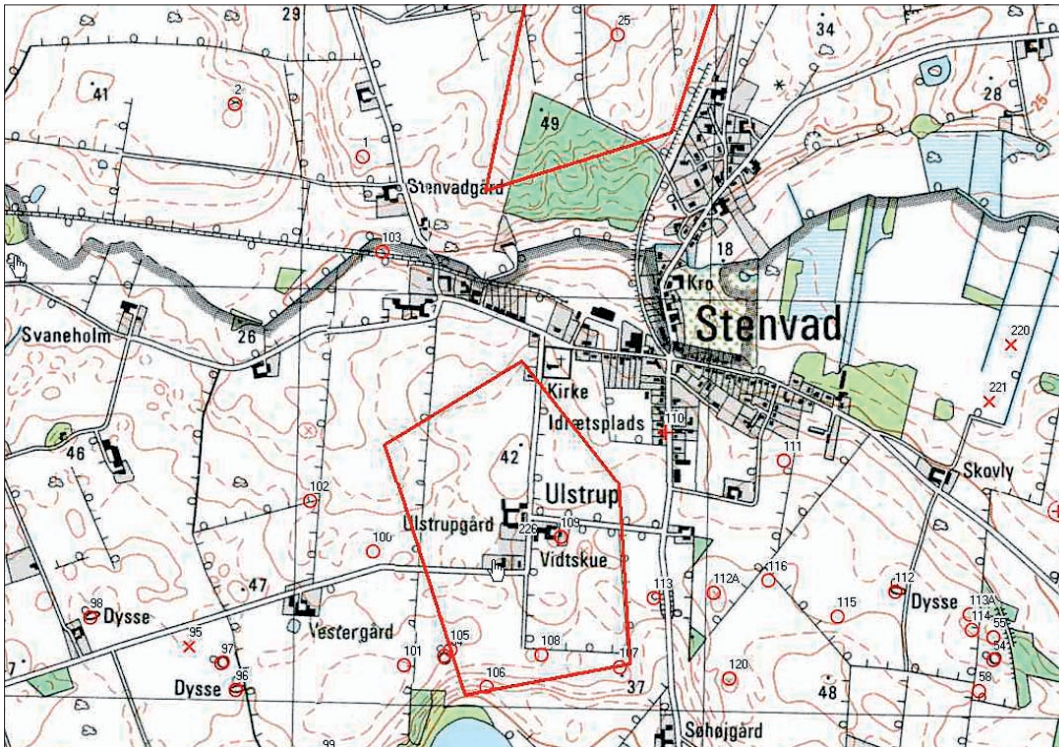
Tragtbægerkulturen, hvis navn skyldes den tragtbægerformede keramik, som kendetegner perioden 3.900 - 2.800 f. Kr., førte agerbruget til Danmark.

Tragtbægerkulturen baserede sig på agerbrug og husdyrhold. Den kom hertil fra Mellem- og Centraleuropa og blev udbredt i det nuværende danske område i løbet af ganske få århundreder.

Med agerbrug og husdyrhold som eksistensgrundlag blev det muligt at bosætte sig i inde i landet. Urskoven, der på det tidspunkt dækkede de indre landområder, blev fældet og afbrændt – såkaldt svedjebrug – og de blotlagte landområder blev inddraget til dyrkning og græsning.

Når de forhistoriske spor omkring Stenvad overvejende stammer fra tragtbægerkulturen er det derfor i god overensstemmelse med områdets beliggenhed inde i landet.

Periodens mest spektakulære spor er dog de store langdysser som der findes en lille håndfuld af vest og sydvest for Stenvad by.

Synlige og overpløjede gravhøje, bopladser og enkeltfund m.m. således som de fremgår af kortmateriale fra Det Kulturhistoriske Centralregister (www.dkconline.dk). De to områder indrammet med rødt angiver lokaliteter, hvor man på ældre luftfotos har kunnet erkende spor fra forhistoriske agersystemer.

Umiddelbart øst for gården Vidtskue i Ulstrup ligger – eller rettere lå – en rundhøj (markeret som 109 på kortet) der i 1946 blev erklæret for sløjfet.

Sydvest for Stenvad ligger to langdysser og en runddysse der alle kan dateres til tragt-bægerkulturen. Begge langdysser er med to

Dysse SB 98 på Ulstrup Hede.

gravkamre – et østligt og et vestligt.

Den mindst af de to langdysser (SB 98) er 19 m lang og 9 m bred og med indgang mod sydøst til begge kamre. Af de tilbageværende randsten er de fleste væltet.

Den største af de to langdysser (SB 96) er 25 m lang og 10 m bred og ligger orienteret i øst-vestlig retning. Det østlige gravkammer, der er det mindste, har indgang mod sydøst. Bærestenene er ukløvede og i mellemrummene mellem stenene har der været såkaldt tømur af flade flækkede sten som man bl.a. kan se det på en rekonstrueret runddysse i Tustrup.

Som nævnt er området omkring Stenvad domineret af dysser og fund fra tragtbægerkulturen. Der har dog også levet mennesker i området i senere perioder af forhistorisk tid. Således kunne P. Harder Sørensen i 1950'erne udpege agersystemer fra ældre jernalder på de såkaldte BASIC COVER 1954 luftfotos af området (SB 133 og SB 226). Sporene efter disse agersystemer er i dag overpløjet.

Dysse SB 97 på Ulstrup Hede. I baggrunden runddyssen SB 97 (tilgroet).

Gravhøje og overtro

At der rundt om i det danske landskab er bevaret så forholdsvis mange gravhøje som tilfældet er, skyldes i hvert fald to forhold: folkelig overtro (i ældre tid) og fredningsbestræbelser (i nyere tid).

Langt op i 1800-tallet var det en udbredt opfattelse, at højene var hjemsted for bjergfolk og andre underjordiske væsner. At fjerne eller på anden måde ødelægge en gravhøj ville påkalde ulykke over den formastelige og mange høje fik på den baggrund lov til at ligge op gennem århundrederne. Da Nationalmuseets berejser J.V. Nissen i 1884 besigtiger højen ved Vidtskue, kan han berette følgende fra den lokale overtro:

»Sagnet lade den være befolket af Bjergfolk, og de omtales som meget rige især paa Penge og godt Linned: thi man Hörte dem ofte aftælle Pengene og Linnedet saaes tidt hængt ud for at soles«.

Ikke desto mindre var der altså nogen, der i tiden efter overpløjede højen som i 1946 blev erklæret sløjfet.

Med Fredningsloven af 1937 blev alle landets gravhøje fredet.

Middelalderen

Oplysningerne om det ældste Stenvad er få og beskedne. I en afskrift af et dokument fra 1327 omtales byen første gang ved navnet *Steensvaadeng*. I 1481 nævnes den igen men nu som *Stienwath*. Navneforskningen har ikke meget at sige om herom, men det ligger vel lige for at tolke det som et navn der er udsprunget af at der på stedet har været et stensat eller blot stenet vadested. Vadestederne var vigtige overgange i det ældre danske landskab og der er såmænd hele to byer mere i Jylland, der hedder Stenvad.

I Trap (5. udgave) angives, at Valdemar den III i 1327 pantsatte Stenvad eng og mølle til Erik Holck og Ove Iversen. En vandmølle, som der her med stor sandsynlighed er tale om, kan vanskeligt have ligget andre steder end ved Ørum Å, hvor Stenvad Bygade i dag krydser ned over åen.

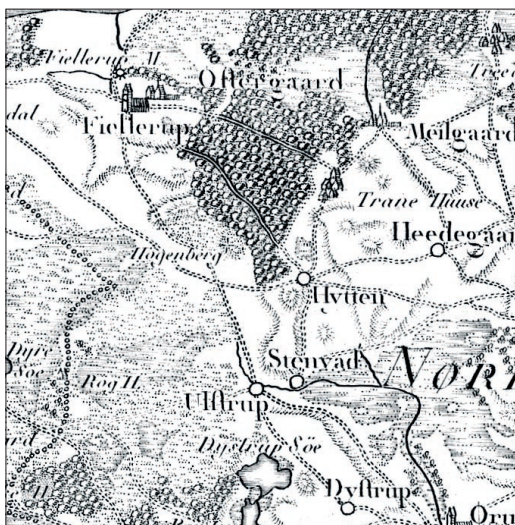
Storlandbruget

I forbindelse med registreringen af de danske landbrug ved udarbejdelsen af Christian V's Matrikel, der forelå i 1688, blev landets bøndergods gjort op. Af matriklen fremgår det, at landsbyen Stenvad blot udgøres af to gårde med et samlet jordtilliggende på 351,5 Tdr. land og en hartkornsansættelse på 32,18 Tdr. hartkorn. Det var ret pænt for egnen også set i forhold til de nærliggende hovedgårde Mejlgaards og Hedegaards jordtilliggender.

Stenvad hørte i øvrigt til Glesborg sogn, men lå på kanten af Ørum sogn.

Den nærmeste landsby mod nord var *Glarhytterne* (i dag Hytten) hvis navn refererer til glasproduktion. Det var en produktion, der typisk var henlagt til meget skovrige områder, fordi glasfremstillingen krævede

store mængder brænde, der gerne skulle kunne hentes fra området omkring glasværket eller glashytten, da al transport var besværlig på den tid. På Videnskabernes

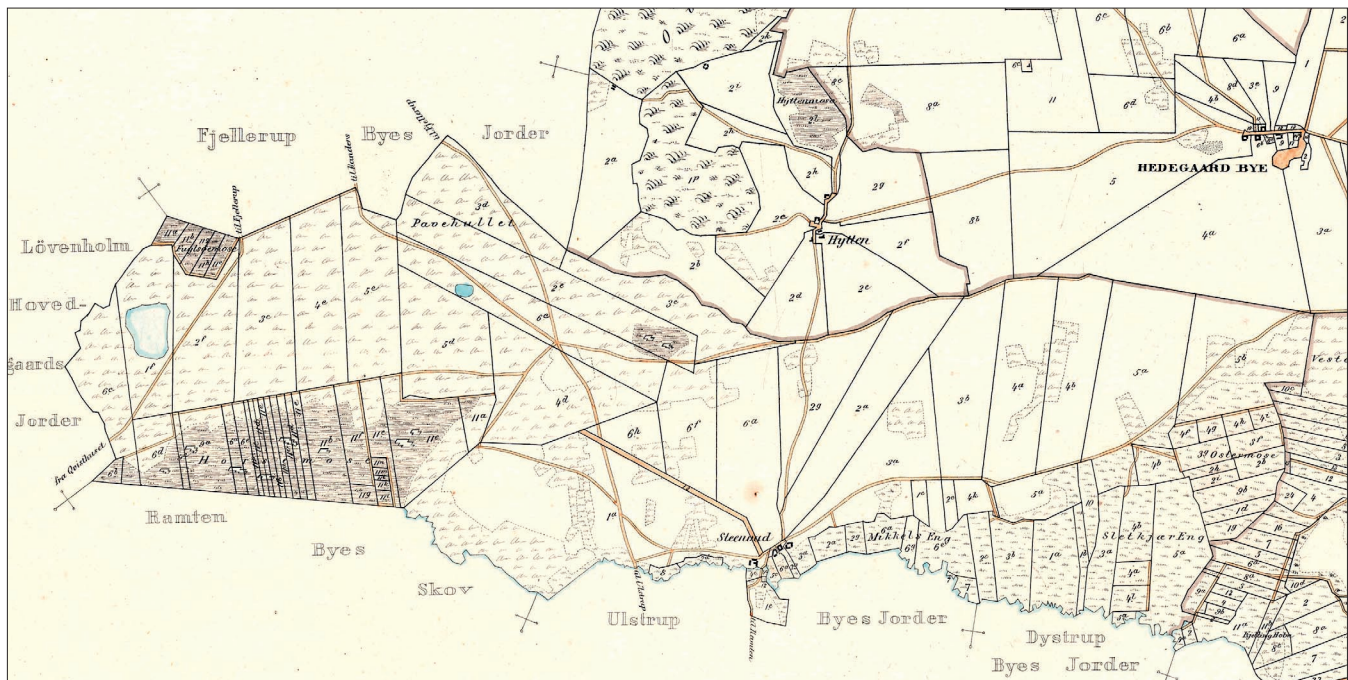

Selskabs kort fra 1789 fremstår Glarhytterne eller Hytten, som landsbyen da hed på det tidspunkt, som en betydningsfuld by med ikke mindre end seks til- og frakørselsveje. Stenvad derimod var mere afsides beliggende. Interessant er det også at bemærke, at der tilsyneladende ikke var nogen egentlig vej mellem Stenvad og nabolandsbyen Ulstrup.

Udskiftningen

Stenvad blev udskiftet i 1794, samme år som også Hedegaard og Glesborg blev udskiftet. Ulstrup var blevet udskiftet året før, men alt i alt fandt udskiftningen på egnen sted nogenlunde samtidigt.

Det minorerede sognekort fra 1836 over Glesborg sogn giver et indtryk af landsbyen og ejerlavet omkring udskiftningen, da de minorerede sognekort er »rentegninger« af de oprindelige udskiftningskort.

Stenvad ejerlav og landsbyen Stenvad på det minorerede (formindskede) sognekort fra 1836.

At dømme ud fra matrikelnumrene, har Stenvad omkring udskiftningen bestået af 6 gårde idet ejerlavets jordtilliggende er nummereret fra 1 - 6. Et mose henholdsvis et englod er nummereret 9a og 9b, hvilket tyder på en husmandsejendom.

Som tidligere nævnt havde ejerlavet et ganske pænt jordtilliggende med en næsten ligelig fordeling af agerjord, eng, mose og hede. Engjordene udgjorde ejerlavets sydøstligste områder, mens hede og mose lå i ejerlavets vestlige ende. Agerjorden lå i et øst-vestligt stræk nord for landsbyen (og ådalen) og med landsbyens placering i forhold til agerjorden har det været uomgængeligt med en blok- eller kamudskiftning eller måske rettere en blandform af de to udskiftningsformer.

Et bredere og overraskende lige vejstykke

fra Stenvad op mod heden mod nordvest har efter alt at dømme været en fædrift. Hvorvidt der har været tale om kvæg eller får, som der var mange af på egnen i 1800-tallet, melder historien ikke noget om. Fædriften er skåret over af banedæmningen men kan ellers stadig erkendes i terrænet.

Andelstiden og 1900-tallet

I første udgave af Trap fra 1858-60 bliver Stenvad blot nævnt ved navn. Det samme gør sig gældende for anden udgave fra 1875 og ligeledes for tredje udgave fra 1898-1906, hvor det dog anføres, at der på Stenvad Hede er en samling huse med skole. Landsbyen Stenvad har i det 19.- århundrede således blot været en ret upåagtet mindre landsby. Det ændrede sig med anlæggelsen af jernbanen mellem Ryomgaard og Gjerild.

I anden halvdel af 1800-tallet var man i brede kredse optaget af »jernbanesagen«. Det gjaldt også de egne af landet, der traditionelt blev betragtet som afsidesliggende, men som med jernbanen så en mulighed for at komme i forbindelse med den store verden og herigennem styrke lokale handel og erhverv.

I 1900 blev der fremlagt et forslag om en forbindelse fra Ryomgaard til Bønnerup, hvor man ville anlægge en ny havn. Bønnerup Havn blev som bekendt først til noget årtier senere og endestationen for den nye jernbanestrækning blev i stedet Gjerrild.

Først efter en del spilfægteri om forløbet kunne man i 1910 gå igang med anlægsarbejdet.

Banen stod færdig i 1912 og åbnede 1. december samme år. Banen gik omkring Nimtofte, Ramten, Stenvad, Hytten, Tranehuse og Hemmed. Den fik betydning for de byer, den kom til at gå gennem, men ingen steder så stor betydning som i Stenvad.

I fjerde udgave af Trap fra 1925 tegner der sig et helt nyt billede af Stenvad. Der var da kommet jernbanestation med postekspedition, afholdshotel, brugsforening, købmandshandel og cementvarefabrik til byen foruden en hel del huse, som ikke nævnes i Trap. Mærkværdigvis nævnes mejeriet heller ikke. Det var ellers kommet til i 1910. Udviklingen i stationsbyen Stenvad var overordentlig typisk. Søren Sloth Carlsen beskriver det generelle mønster således i sin artikel »Jernbaner og bysamfund på Djursland gennem 100 år«:

»Den første bygning, der fulgte stationen, var hotellet eller gæstgivergården, i reglen

kombineret med en beskeden høkerhandel. Så fulgte en kombination af kolonial - isenkram - korn og foderstoffer, som tilførte landsbyen en art erstatning for købstadens handelshuse. Dernæst fulgte mejeriet som et naturligt vedhæng til udviklingen...omkring disse virksomheder (mejerierne) opstod et selvstændigt bykvarter...« (»Jernbaner og bysamfund på Djursland gennem 100 år«, s. 31).

De få og beskedne oplysninger om Stenvad, som man kan hente ud af de forskellige udgaver af TRAP, kan udbygges med Lise Bomholts bog »Håndværkere og handelsfolk i Stenvad« udgivet af Stenvad Mosebrugscenter i 2005. Bogen er en grundig gennemgang af de handels- og håndværksvirksomheder samt skoler og andre offentlige institutioner, der har eksisteret i Stenvad op gennem det 20. århundrede. De følgende oplysninger stammer overvejende fra »Håndværkere og handelsfolk i Stenvad«.

Det overordnede billede af byens nyere historie viser en mindre stationsby med et udtalt stationsbypræg og en bred vifte af butikker og håndværk.

Stenvad Station, med beboelse til stationsforstanderen, billetkontor og postekspedition, blev opført sydøst for krydset Stenvad Bygade/Ørumvej på det der i dag er Elmestien 9. Foruden stationsbygningen var der en samlestad eller svinefold i tilknytning til stationsanlægget. Krydset Stenvad Bygade/Ørumvej/Stendyssevej blev med banens ankomst og banesporets forløb gennem krydset Stenvads naturlige centrum, hvorfra byen voksede ud i de efterfølgende år.

Lige umiddelbart neden for krydset blev **Stenvad Afholdshotel** opført. Det stod fær-

Stenvad Kro tidligere Stenvad Afholdshotel. Først i 1950'erne blev afholdsklausulen ophævet under en vis lokal protest.

diget i 1913 og blev til på lokalt initiativ. Som nævnt var hotellet/gæstgivergården ofte noget af det første, der fulgte efter stationen. Ud over at fungere som hotel og kro, har stedet gennem årene været hjemsted for foreningslivet, store og små fejringar og lokale kroballer.

Stenvad Brugsforening var oprindeligt en rødstensbygning med eternittag. Under et halvtag foran butikken var der benzinstander og man forhandlede desuden olie og petroleum foruden almindelige dagligvarer, manufaktur og hvad der ellers hørte sig til i en blandet landhandel. Bygningen fremstår i dag smukt vedligeholdt med den originale vinduestype men med hvid mur og sort tegl.

Stenvads første **købmand** lå i den ældste og oprindelige del af landsbyen nærmere bestemt på Stenvad Bygade 2. Butikken blev etableret i 1900 og eksisterede frem til omkring 1937.

I november 1912 åbnede **Stenvad Brugsforening**, efter at være blevet stiftet året før. Brugsen lukkede i 1989. Et forsøg på at videreføre butikken som købmandsbutik kulsejlede allerede efter et par år.

Et på det nærmeste helt parallelt forløb til Stenvad Brugsforening havde **Stenvad Købmandsforretning** der blev opført i 1911 ved det centrale kryds Stenvad Bygade/Ørumvej/Stendyssevej. Købmandsbutikken havde en særskilt manufakturafdeling der var adskilt fra kolonialafdelingen med en »panelvæg med glasruder« (Håndværkere og handelsfolk i Stenvad s.55). Bag de to butikslokaler lå bagbutikken med kontor og pakkerum og adgang til lagerrummene på kælder og loft. Stenvad Købmandsforretning gennemgik en større om- og udbygning i begyndelsen af 1960'erne, hvor den eksisterende lagerbygning blev bygget.

Stenvad Købmandsforretning eksisterede indtil slutningen af 1980'erne.

Siden 1991 har der ikke været nogen dagligvarebutik i Stenvad.

Den vækst, *stationsbyen* Stenvad oplevede i kølvandet på jernbanens ankomst til den undselige *landsby* Stenvad i 1911, gav grobund for et mangfoldigt forretningsliv i byen. Foruden de nævnte kolonialbutikker havde byen op gennem det 20. århundrede bl.a. slagter, optiker, papirhandel, bank, mælk- og brøddudsalg, cykelhandler, bageri og barber- og frisørsalon. Hertil kommer en

bred vifte af håndværkere, som etablerede sig i Stenvad: tømrer, optiker, maler, vognmand, skrædder, tækkemand, karetmager, urmager, skomager og smed for at nævne de fleste.

De mange håndværk og handlende understreger i hvor høj grad Stenvad op gennem det 20. århundrede blev et handels- og servicecenter for egnen. Hertil kom en håndfuld virksomheder, der både bidrog til byens status som center og desuden var med til at give et befolkningsgrundlag for de mange håndværkere og handlende.

Stenvad Cementstøberi var en af disse virksomheder. I 1920'erne og 30'erne skød små cementstøberier op i mange af de lidt større landsbyer på Djursland. Stenvad Cementstøberi beskæftigede i perioder 8 - 10 mand.

En anden typisk virksomhed i byen var **Ulstrup Mejeri**, der på trods af navnet lå i selve Stenvad, på Stenvad Bygade 42. Mejeriet blev indviet i 1910. Mejeridriften ophørte i 1972.

Typisk kan man derimod ikke kalde **Stenvad Bageri**, der ganske vist startede som et traditionelt bageri med byen og det nærmeste opland som kundegrundlag, men som

Stenvad Købmandsforretning med den nye lagerbygningen fra 1960'erne.

På et billede fra før 1960'erne (gengivet nedenfor) kan man se, hvordan benzinpumpen var placeret på et mindre »anlæg« hvor Stenvad Bygade tidligere forgrenede sig. Vejforløbet og anlægget er i dag lagt noget om her.

Et par af Stenvads småhandlende foran deres respektive forretninger engang i 1930'erne. Butikken til venstre er Karl Schmidts træsko- og skotøjsforretning. Automaten til højre er formodentlig en cigaretautomat – på ruden anes cigaretnavnet Cecil. Butikken i den lave tilbygning til højre er sadelmager Karl Rasmussens værksted. Her kom der senere barberstue. Huset er opført i 1912
Foto: Egnarkivet i Gjerrild.

fra 1930'erne og frem voksede til et industribageri med rugbrød- og senere småkageproduktion som kerneprodukter. Da produktionen var på sit højeste i midten af 1960'erne, var der ansat 40-50 personer på Stenvad Bageri. Foruden bagersvende, lærlinge og kuske var det pakkedamer til småkageafdelingen, der typisk var lokale kvinder fra Stenvad.

Da produktionen var på sit højeste leverede Stenvad Bageri rugbrød til alle større byer i Østjylland og desuden småkager til flere af de store byer i Jylland.

Produktionen krævede gentagende udvidelser af fabrikken; den seneste i begyndelsen af 1960'erne.

Stenvad Bageris beskedne butiksløkke er stadig synlig i facaden på bygningen Stendyssevej 6, hvor halvbrødrene Alfred Andersen og Henry Hansen skabte en efter forholdene betydelig virksomhed med rugbrød og småkager som kerneprodukter. Efter en periode som daghøjskole er bygningerne i dag hjemsted for Stendysse-skolen, der er normeret til 16 elever mellem 6 - 14 år. Skolen er normeret til 4 lærerstillinger.

Mosebruget

Stenvads anden store virksomhed – ved siden af bageriet – var mosebruget, der oprindeligt blev etableret som A/S Fuglsø Mose, senere drevet under navnet A/S Nordisk Mosebrug og endelig eksisterede og fremdeles eksisterer som Pindstrup Mosebrug.

Mosebrugets historie er på flere måder tæt knyttet til Gjerrildbanens historie.

I de første planer for Gjerrildbanen indgik, at banen skulle være el-drevet. Ideen hertil kom fra tanker i 1904 om at bygge en elektrisk jernbane mellem Århus og Randers. Elektriciteten til banedriften skulle komme fra et tørvegas-anlæg i Fuglsø Mose (Historisk Årbog fra Randers Amt, 1976).

En el-drevet jernbane blev ikke til noget, i hvert fald ikke på Norddjursland, men projektet havde kick-startet en industriel udnyttelse af områdets store tørveforekomster.

Tørvegravning er grundlæggende enkelt og simpelt, et hårdt arbejde ganske vist, men ikke et arbejde der kræver avanceret værktøj og dyre produktionsanlæg. En kurv eller trillebør, en tørvespade til at stikke tørvene med og en skovl eller en spade til at skære dem fri er stort set hvad der behøves for at kunne producere tørv. Hertil et område, hvor tørvene kunne stå til tørring, men det var ikke så stort et problem på de magre hedejorder vest for Stenvad, hvor selv et husmandssted kunne have et betragteligt jordtilliggende, og før etableringen af A/S Fuglsø Mose havde bønderne i området vest for Stenvad da også været igang med tørveproduktion på gårdbasis.

Produktionen og afsætningen af tørv og tørveprodukter fik et stort opsving under de to verdenskrige, ikke mindst under Anden Verdenskrig, hvor manglen på brændsel var udtalt. Tørv kunne til en vis grad erstatte det kul, som var en mangelvare på grund af krigen, og arbejdet med at grave tørv gav arbejdspladser i en tid, hvor arbejdsløsheden var høj.

Tørvegravningen var arbejdskrævende, og i højsæsonen kunne der være op til 150 mand ansat til arbejdet på fabrikken og i mosen. De fleste var løsarbejdere, men den faste stab var ret betydelig, og var en vigtig faktor i den vækst Stenvad oplevede i forrige århundrede. Fabrikken og dens ansatte har også udgjort en vigtig del af kundegrundlaget for byens mange forskellige forretninger.

Efter Anden Verdenskrig faldt efterspørgslen på tørv til brændsel og produktionen gik efterhånden over til produktion af spagnum. Fabrikken i Stenvad indstillede sine aktiviteter i 1992, hvor Nørre Djurs Kom-

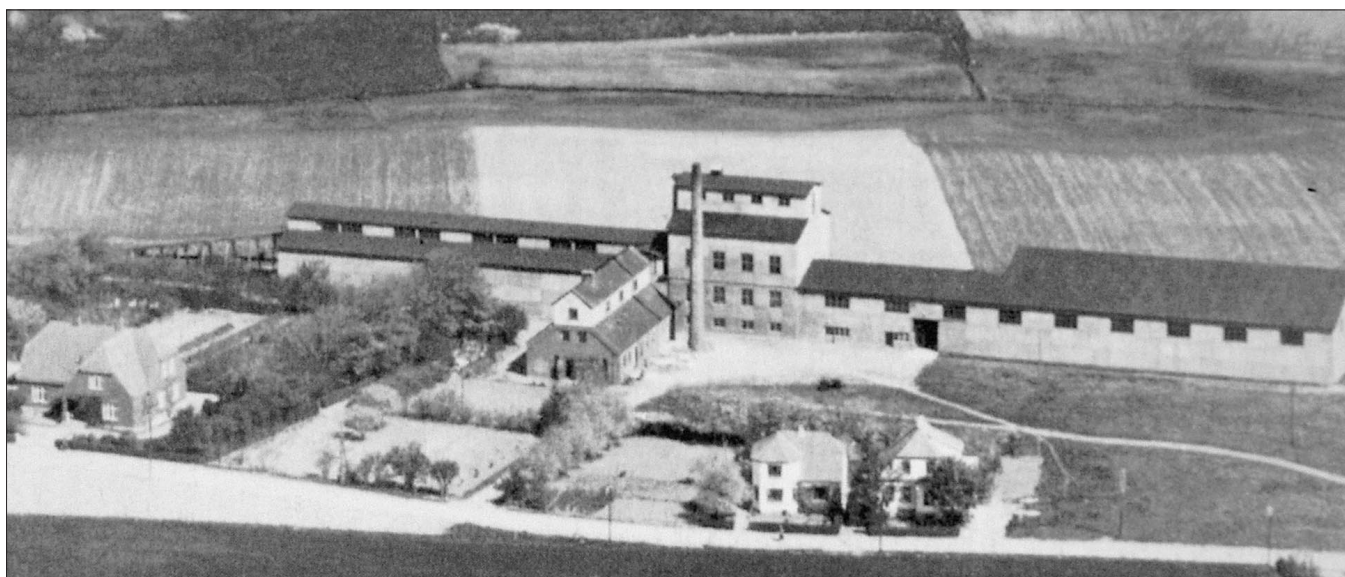

Tørvegravning på gården »Strømlund«, Hovlinen 10, i 1911. I baggrunden er klynerne, de stukne tørv, lagt op til tørring, men faktisk er banesporet, der anes i højre side af billedet, allerede etableret.

Foto: Lokalhistorisk arkiv i Gjerrild.

Mosebrugsfabrikken 1959. Det lange bygningskompleks afspejlede produktionsflowet på virksomheden: klynerne, der blev kørt ind fra mosen på små tremmevogne, blev trukket op i klyneladen, som var den første bygning. Herfra gik tørven videre til et loft, hvor tørven blev presset i baller (den midterste bygning), for endelig at ende i lagerbygningen til højre. Et sidespor til Gjerrildbanen var ført fra til lagerbygningen.

Foto: Lokalhistorisk arkiv i Gjerrild.

Arbejdet med ælteværket. Foto: Lokalthistorisk arkiv i Gjerrild.

mune købte de tilbageværende bygninger og indrette Mosebrugsmuseet her. Museet kan bl.a. tilbyde sine gæster en tur ud i nærheden af Fuglsø Mosen ad den gamle smalsporede jernbane, hvis spor er bevaret på den første del af strækningen mellem Stenvad og Fulgsø Mose.

Mosebrugsmuseet er indrettet i den gamle lagerhal. Museet formidler mosen og tørvegravningens historie.

Mosebrugsmuseet formidler også historien om dagligdagen for de mennesker, der arbejdede ved mosen. Det var oftest beskedne kår som dette rekonstruerede køkken i en arbejderbolig vidner om.

Den hvide bygning til venstre i billedet (med tårn og spir) bliver i bogen om håndværkere og handelsfolk i Stenvad omtalt som »byens mest markante bygning«. Det har bygherren vel også ment, da han navngav huset »Regina«(dronning) ved opførelsen i 1928. Det er indrømmet en markant bygning, der både ved det fremtrædende tårn, bygningens størrelsen og dens markante beliggenhed (for »enden« af Stenvad Bygade uanset om man kommer oppefra eller nede fra) signalerer forventning og driftighed i stationsbyen Stenvad. Men selv en dronning har ikke været for fin til at deltage i byens handels- og forretningsliv og bygningen har gennem tiden rummet såvel butikker som værksteder med salg og reparation af radioer og motorcykler, slagterforretning og lillebilforretning.

B E B Y G G E L S E O G L A N D S K A B

Landsbyens struktur

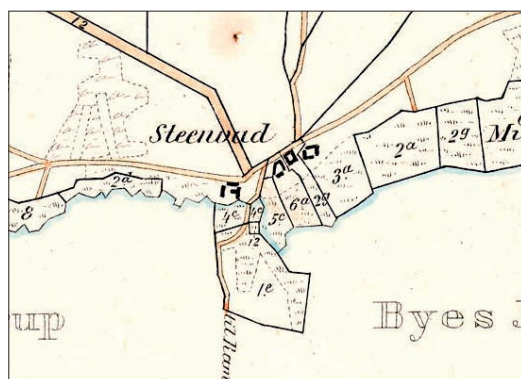
Stenvad er en rigtig stationsby både hvad struktur og bebyggelse angår. Før Gjer-rildbanen i begyndelsen af 1900-tallet blev ført omkring Stenvad, bestod byen blot af to små klynger gårde der lå, hvor Stendyssevej drejer op mod Fjellerup henholdsvis omkring Stenvad Bygade, hvor denne forgrener sig mod henholdsvis Tranehuse og Glesborg.

Gårdbebyggelsen omkring Stendyssevej er det mest intakte med byens ældste hus, den smukt vedligeholdte hovedbygning til gården Stendyssevej 54, overfor byens største landbrug på Horsemosevej 2, der kan fremvise den typiske »knopskydning« af bygningsmassen, som har kendetegnet ambitiøse danske landbrug i de seneste årtier.

Gårdbebyggelsen omkring Stendyssevej er først i nyere tid *de facto* blevet en del af Stenvad (Horsemosevej 2 hører således til Ulstrup by ejerlav).

Det oprindelige Stenvad lå omkring Stenvad bygade. Af de fire gårde, man kan erkende på de minorerede sognekort, er kun gården Stenvad Bygade 3 bevaret. Stuehuset

Den ældre kerne i Stenvad by, som den fremgår af det minorerede sognekort fra 1836.

Stendyssevej 54. Den smukt vedligeholdte bindingsværksbygning er angiveligt fra 1800.

hér er oprindeligt fra 1825, men gården som sådan er formodentlig ældre. Der er ingen direkte spor af de øvrige tre gårde.

Banen satte gang i byens vækst efter et mønster, man kender fra andre stationsbyer, der groft sagt voksede ud af ingenting. I løbet af ganske få år blev der skabt et miljø omkring stationen med kro, mejeri, købmand, brugsforening og forskellige håndværk og servicefag. De mange huse, der kom til i de efterfølgende år, var gennemgående små og lå ganske tæt langs de fire krydsende veje Ørumvej/Stendyssevej/Stenvad Bygade. Husene lå for det meste helt ud til gaden og havde ingen eller kun ganske små forhaver. Fraværet af fliser på byens fortove var måske det eneste udtryk for at Stenvad trods alt kun var en lille stationsby, når alt kom til alt.

Stenvad Bygade, på strækningen mellem krydset Ørumvej/Stendyssevej/Stenvad Bygade og åen, var et af de første stræk, der blev udbygget i årene 1910-14. Her ligger husene helt ud til vejen og flere af dem har høj kælder, hvad terrænhældningen her i særlig grad indbyder til. Stort set samtlige huse på strækningen Stenvad Bygade 28 - 42 har gennem årene rummet enten butik-

ker eller værksteder eller begge dele. Således tømrerforretningen Stenvad Bygade 19, hvor der i kælderen var butik med salg af småmøbler og ligkister jvf. »Håndværkere og handelsfolk i Stenvad«.

Stenvad Bygade 19.

Et lidt specielt men meget charmerende stræk udgør rækken af små tætliggende (arbejder)boliger langs Stendyssevej, hvoraf flere er dobbelthuse. Selvom husene er opført inden for et kort åremål fra 1914-1920 og omtrent har samme størrelse, er de ret forskellige, hvad senere renovering og glad farvesætning i dag understreger. Til husene

hører små men meget lange haver ned mod mosebanen mod nord.

Vejforløb

Ørum Å/Ørum ådal og baneforløbene har hver især været afgørende for byens afgrænsning og vækstmuligheder.

Byvæksten er sket på begge sider af ådalen langs Stenvad Bygade og helt mod nord omkring Skippershovedvej og desuden på sydsiden af ådalen omkring Stendyssevej/Ørumvej.

Baneforløbene, især Gjerrildbanen, har været bestemmende for byudviklingen i Stenvad der er blevet »afskåret« mod nord og nordvest af

Institutioner

Stenvadområdets ældste skole lå lidt nordvest for Stenvad på Stendyssevej 70. Det var Hedeskolen eller Stenvad Hedeskole som

Den østvestgående husrække langs Stendyssevej. De små spraglede huse er et festligt indslag i bybilledet og ligger i øvrigt meget synligt i landskabet, da der ikke er nogen bebyggelse syd for Stendyssevej på denne strækning.

blev bygget i 1884 og tjente som skole indtil 1959.

Områdets anden skole blev opført i 1918 i Ulstrup syd for Stenvad på Hovlinen 2. På et ældre udateret billede, der meget vel kan

stamme fra skolens første tid, ser man bl.a. de for skolebyggeri så karakteristiske store gavlvinduer, som sikrede godt lys i skolestuen. Godt lys har der også været i den udvidelse af skolen som kom til i 1925 i form af en selvstændig ny bygning. Her vender de store vinduer endda mod syd. Ifølge BBR-oplysningerne eksisterer den 42 m² store skolestue i den nye skolebygning stadig og henstår som ubenyttet.

Ulstrup Skole blev også hjemsted for Stenvad Tekniske Skole, der blev etableret på lokalt initiativ og som var i funktion fra 1948/49 til 1960. Undervisningen var rettet mod lokale håndværkslærige og havde de første år 18 elever, som her på aftenskolebasis fulgte undervisning i tegningsforståelse, maskinlære og andre teoretiske fag. Fagenes praktiske undervisning foregik hos mester. Ulstrup Skole husede også Stenvad Arbejds-tekniske Skole der henvendte sig til områdets yngre ufaglærte mænd.

At man således i et mindre samfund som Stenvad har følt det nødvendigt selv at tage initiativ til hele to tekniske skoler siger en del om befolkningssammensætningen i

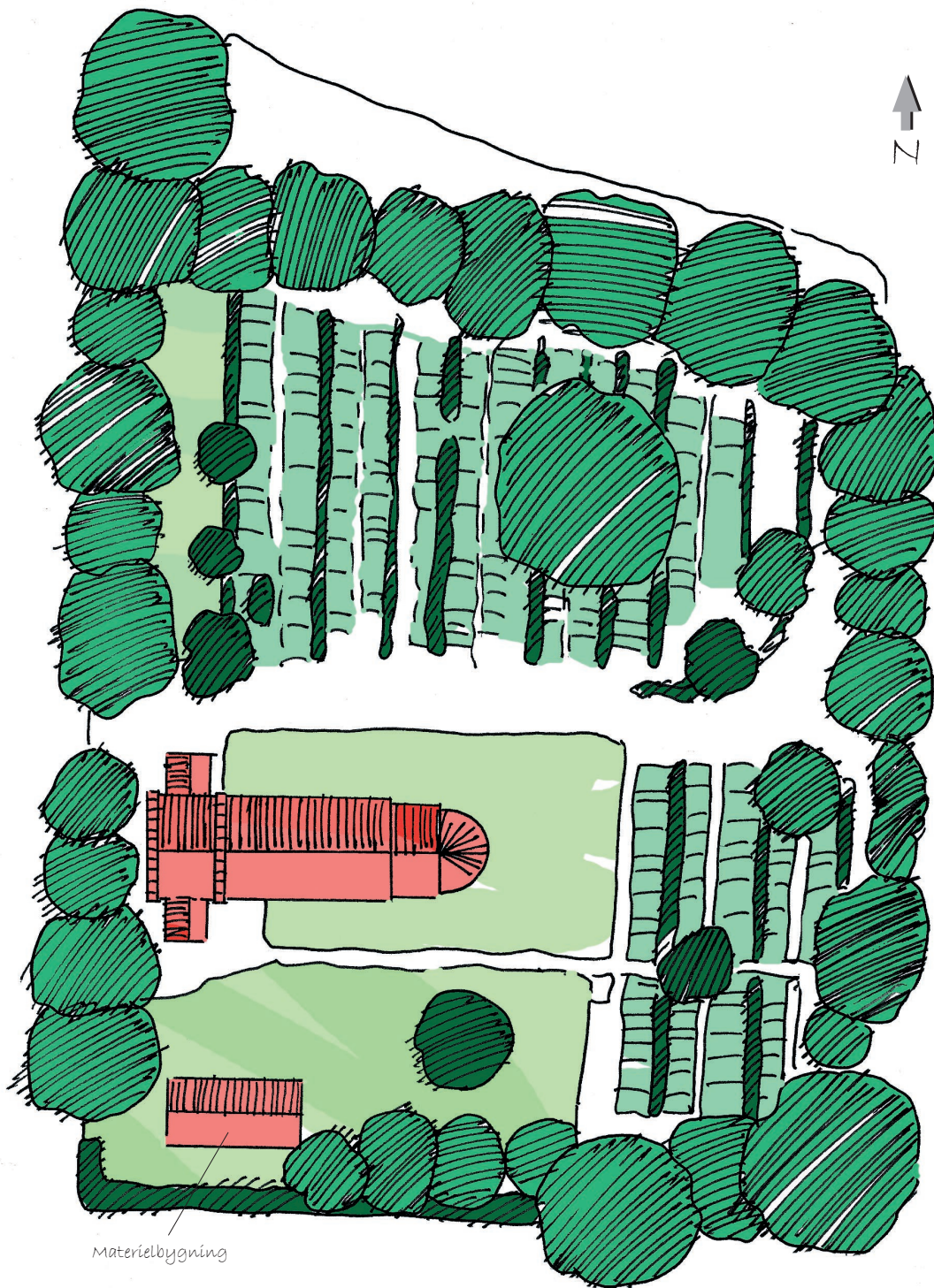
Stenvad og byens selvforståelse. Stenvad var en stationsby men sandelig også en håndværker og arbejderby.

Som tidligere nævnt har Stenvad også i dag en skole; nemlig Stendysseskolen, indrettet i de lokaler der engang husede Stenvad Bageri. Stendysseskolen er normeret til 16 elever mellem 6 - 14 år og har 4 lærerstillinger.

Stenvad Boldklub

Stenvad Boldklub blev stiftet i 1928 og har siden stiftelsen spillet fodbold under JBU. Klubben har – så vidt det fremgår af klubbens hjemmeside – et herre seniorhold, et serie 3 herrehold, et damehold og en betydelig ungdomsafdeling. Træning og kampe foregår på klubbens baneanlæg. Klubben har også et nyere klubhus.

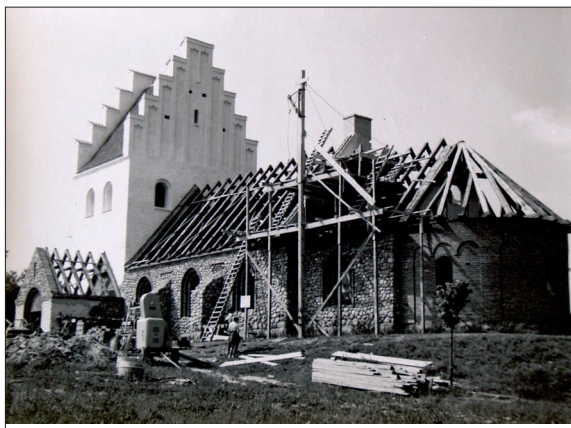
Hvad man ikke umiddelbart kan se, er, at klubben også er bevidst om at have en særlig mission i lokalsamfundet, der rækker ud over det rent sportslige, og som man i en tid, hvor sport i stigende grad bliver ren underholdning, peger på andre kvaliteter ved sporten: »Vi vil forsøge, at lære de unge mennesker det at være en god kammerat, respektere hinanden og hinandens særheder, være tolerante overfor hinanden, men specielt hvordan man opfører sig i et sammenhold, og hvordan man igennem sammenholdet på et fodboldhold, får en forståelse og en menneskelig accept af andre unge mennesker. Der i blandt etniske grupper.« Citatet er hentet fra klubbens hjemmeside december 2008.

KIRKE OG KIRKEINDSIGT

Stenvad kirke

Ved første øjekast ligner Stenvad kirke selve indbegrebet af en typisk dansk landsbykirke med rødder i middelalderen: hvidkalkede mure, rødt tegltag, kamtakkeede tårngavle, romanske vinduesbuer, stræbepiller og

Stenvad kirke under opførelse. Marksten blev valgt som byggemateriale fordi det var en lokal og ikke mindst billig ressource som der oven i købet var rigelig af omkring Stenvad. Foto: Lokalarkivet i Gjerrild.

blændarkader. Sådan ser en gammel dansk landsbykirke ud, men Stenvad kirke er ikke gammel, det er en ny kirke, opført i efterkrigstiden, men i et arkitektonisk stil, der henter sit udtryk i middelalderkirkenes formsprog. Man kan være

uvenlig og kalde resultatet for ren kitsch i betydningen forlorent og kunstigt, men man kan også se det som et udtryk for et stærkt lokalt ønske om at give en ellers hi-

storieløs by som Stenvad en historisk identitet. I hvert fald blev der lagt et stort lokalt engagement i opførelsen af kirken og der blev bidraget med betydelige lokale midler til opførelsen og kæmpet vedholdende for overhovedet at få egen kirke i Stenvad. I den forstand ligner kirkebyggeriet en sen parallel til de mange opførelser af missionshuse og forsamlingshuse omkring 1900. Stenvad fik i øvrigt aldrig et forsamlingshus, hvad der vel også har styrket kirkesagen.

Kirkegården

Kirkegården, der i øvrigt blev anlagt og taget i brug før kirken blev rejst, blev brugt som murbrækker for kirkebyggeriet. Som kirken er der tale om en traditionelt udformet kirkegård, omgivet af et stengærde og med lave buksbomhække omkring gravstederne.

Kirkeområdet i det åbne land

Kirken er især synlig fra syd (Huldremosevej) og vest (Ulstrupvej og Horsemosevej) og stedvist desuden fra Stendyssevej mod nord.

Eksisterende beskyttelse

Der er ikke udpeget noget kirkeindsigtsområde omkring Stenvad kirke og der er naturligvis heller ingen Exner-fredninger at forholde sig til. Dog gælder de eksisterende regler omkring kirkebyggelinien også for Stenvad kirke.

Kirkebyggelinien angiver et område inden for en radius af 300 m fra kirken, hvor der kræves dispensation for alle byggerier og anlæg over 8,5 m. Her tænkes især på fodertanke og lignende landbrugsbyggeri.

Stenvad kirke 2008

Monumentet på stadion i Stenvad refererer vel til landsbyfællesskabet, hvor beslutninger blev truffet i fællesskab og udført i gensidig forpligtethed. I flere danske landsbyer har man symbolsk markeret ånden fra fællesskabstiden med en stenkreds (= landbyrådets mødested). Det er imidlertid usædvanligt, at man som i Stenvad har forbundet fællesskabstidens ånd med moderne sport. Læser man klubbens formålsbeskrivelse giver det imidlertid god mening at knytte sporten og det forpligtende fællesskab sammen på denne måde.

RESURSER OG MULIGHEDER

Resurser

Stenvad ligger i et naturmæssigt set meget afvekslende og smukt område med Ramten-Dystrup fredningen syd for byen og store skovområder nord for byen, herunder de gamle skovområder omkring Mejlgård.

Der er ikke langt til kysten og til de populære badestrande ved Fjellerup Strand.

Gjerrildbanestien har givet bedre muligheder for gående og cyklende turister, men også for de lokale beboeres mulighed for at komme rundt i området på en aktiv måde.

Der er befolkningsgrundlag for arrangementer og initiativer, som en mindre landsby kan have svært ved at løfte. Stenvad har i øvrigt en lang tradition for et aktivt lokalt engagement og bevidstheden om, at man tidligere er lykkedes med store projekter, betyder noget for byens selvbevidsthed i dag.

Byens størrelse gør det muligt at opretholde en friskole og en velfungerende boldklub. To størrelser, der er med til at give (børne)liv i byen.

Hovedvejen mellem Randers og Grenaa ligger tæt på byen og gør pendling til de to byer muligt. På den anden side ligger hovedvejen ikke så tæt på at støjen derfra generer.

Med Mosebrugscentret har Stenvad sin egen attraktion som er med til at sætte byen på landkortet og dertil opretholder lokale arbejdspladser.

...og muligheder

STENVAD

Landskab, historie og bebyggelse

er udarbejdet af

Kulturhistorie & Landskab

www.kulturhistorieoglandskab.dk

for

Norddjurs Kommune

november 2008

Kilder:

Mathias Lorentzen: Historien om Stenvad kirke (Nørre Djurs før og nu, 1977).

J.P. Jensen: Fuglsø Mose - Stenvad Tørvefabrik (Nørre Djurs Egnsarkiv, 1984).

Eigil Ellgård Pedersen: Stenvad tekniske skole (Nørre Djurs Egnsarkiv, 1991).

Ragna Augustesen Jørgensen: Juletræsfest i Stenvad Hedeskole (Nørre Djurs Egnsarkiv, 2003).

Poul Mønster: Håndværkere og handelsfolk i Stenvad, Stenvad Mosebrugscenter 2005.

Fritz Sørensen: Ryomgård-Gjerrild-Grenaa Jernbane, (Historisk Årbog for Randers Amt, 1976).

Kulturhistoriske bevaringsinteresser - nyere tid, Nørre Djurs Kommune Århus Amtskommune, juni 1990.

www.dkconline.dk

www.arkivalieronline.dk